

HİTİTLER'DEN ROMA İMPARATORLUĞU'NA KADAR ANADOLU UYGARLIKLARINDA YÖNETİM YAPISI

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin METİN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, (hmetin@mehmetakif.edu.tr)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa LAMBA

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İ.İ.B.F., (mlamba@mehmetakif.edu.tr)

ÖZET

Çalışmanın amacı, Hititlerden Roma İmparatorluğu'na kadar Anadolu topraklarında hüküm süren uygarlıkların, siyasal ve yönetsel yapılarının incelenmesidir. Çalışma kapsamında yer alan Hititler, Urartular, Frigler, Lidyalılar, İonlar, Persler, Likyalılar ve Helenistik Dönem uygarlıkları, literatür taraması ve içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Anadolu uygarlıklarının siyasal yapılarının genellikle urisi monarşiye dayandığı görülmüştür. Hititlerden itibaren saray hizmetleri ile bazı mesleklere yönelik memur kadrosundan oluşan bürokratik bir yapılanma tespit edilmiştir. Uygarlıkların yönetsel yapıları incelendiğinde, federasyon, konfederasyon, bölgesel devlet ya da üniter karakterli devlet şeklinde farklılıklara rastlanmıştır. Bu farklılıkların oluşmasında, uygarlık kuran toplulukların, Anadolu halkı olup olmamalarının, bulunulan bölgedeki siyasi ortamın karışıklığının, dış tehditlerin ve coğrafik unsurların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Uygarlıkları, Hititler, Bürokrasi, Siyasal ve Yönetsel Yapılar.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE IN THE ANATOLIAN CIVILIZATIONS FROM THE HITTITES TO THE ROMAN EMPIRE

ABSTRACT

It is the aim of the study to examine the political and administrative structures of the civilizations that reigned over the Anatolian territory from the Hittites to the Roman Empire. Within the scope of this study, Hittites, Urartians, Phrygians, Lydians, Ionians, Persians, Lycians and Hellenistic Period civilizations have been researched by means of literature scanning and content analysis. It has been observed that the political structures in the Anatolian civilizations were usually based on hereditary monarchy. It has been determined that starting from the Hittites period, there was a bureaucratic structuring, consisting of public servants for palace services and some professions. When administrative structures of the civilizations were reviewed, it has been observed that there had been different types of states such as federation, confederation, regional and unitary-characterized states. It has been concluded that these differences were resulted from whether the populations which established the civilizations had been from Anatolia or not, and the political complexity in the territory, and foreign threats and geographical elements.

Keywords: Anatolian Civilizations, Hittites, Bureaucracy, Political and Administrative Structures.

1. Giriş

Yönetim kavramının insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. İnsanların birlikte yaşama arzusu sosyal bir ihtiyaç olarak yönetimi ortaya çıkarmıştır. İnsanlar her ne kadar modern devletlerin özelliklerini taşımasa da tarih boyunca çeşitli idari sistemlere ve örgütlere sahip olmuşlar ve bunları yönetmişlerdir (Eryılmaz, 2011:1). Siyasal sistemlerin (devlet ve hükümet sistemleri) ve yönetim biçimlerinin oluşmasında, toplumsal, ekonomik ve coğrafik koşulların önemli etkisi olmuştur. Bundan dolayı, tarihsel süreçte farklı siyasal ve yönetsel sistemler ortaya çıkmıştır. En üstün kamu otoritesi olan devletin şekli ve örgütlenişi ise çeşitli toplum tiplerine göre değişiklik göstermiştir (Sencer, 1985:41).

Devlet olgusu tarihin ilk dönemlerinden itibaren sürekli ilgi konusu olmuş ve tartışılmıştır. İnsanların topluluk halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren kim yönetmeli ve nasıl yönetmeli gibi sorular zihinleri meşgul etmiş, kimin yöneteceği sorusunun cevabı çoğunlukla tek kişi olurken, bazen de bir meclis olmuştur. Ayrıca, geniş toprakların merkeze bağlılıklarının nasıl sağlanacağı, farklı bölgelerin denetimlerinin nasıl gerçekleştirileceği ve sonuçta buraların nasıl yönetileceği de toplumlara göre değişmiştir. Bununla birlikte, yönetenlerin (kralların) sahip oldukları yetkiyi nereden aldıkları ise ayrı bir tartışma konusudur. İlk çağ uygarlıklarından modern dönemlere kadar yönetenlerin meşruiyetini genellikle tanrıya, dine ya da geleneğe dayandırdıkları görülmüştür.

Devletler, yönetim şekillerine göre temelde iki grupta değerlendirilebilir. Bunlar, monarşi ve cumhuriyet şeklindeki ayırım ile üniter-konfederasyon-federasyon şeklindeki ayırımdır (Gözler, 2007:105-145). Devlet şekillerinin oluşmasında, ekonomik yapı, kültür, coğrafi yapı, siyasi ortam, dış tehditler ve gelenek en etkili unsurlardır.

Anadolu toprakları, insanlığın ilk yıllarından beri yerleşime sahne olmuş ve tarihin en eski ve en güçlü uygarlıklarına ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'nun, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının bolluğu, doğu ve batıyı bağlayan coğrafik yapısı, iklimi ve verimli toprakları, insan toplulukları için tarihin her döneminde cazibe merkezi olmasını sağlamıştır (Caner, 2007:270).

Bu çalışmada, Hititler'den Roma İmparatorluğu'na kadar Anadolu topraklarında hüküm süren uygarlıkların, özellikle bu bölgedeki yönetim şekilleri, literatür taraması ve içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Çalışma, Hitit, Urartu, Frig, Lidya, İon, Pers, Likya ve Helenistik dönem uygarlıklarının, siyasal sistemleri, devlet şekilleri, bürokratik yapıları, hakimiyeti altındaki bölgelerin yönetim yapıları ve bu bölgelerin merkezi yönetimle ilişkileri ile sınırlandırılmıştır.

2. Hititler (M.Ö. 1660-1190)

Anadolu toprakları insanlığın en erken evrelerinden günümüze kadar sürekli yerleşim görmüş, içinde barındırdığı köklü geçmişiyle birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Hititler, M.Ö. 2. binlerde Anadolu'da merkezi bir devlet olmayı başaran dönemin en güçlü siyasal otoritesine sahip topluluktur. Anadolu'da yazının icadından önce de örgütlü toplumlar yaşamış ve bunlar M.Ö. 3. binli yıllarda altın, gümüş, bakır gibi madenleri ustalikle işlemişlerdir. Maden sanatındaki bu gelişmeye paralel olarak yeni meslek gruplarının ortaya çıkması ile birlikte, toplumsal yapıda iş bölümüne dayalı kent yaşamının başladığı görülmüştür. Bu yeni süreçte

dış tehditlerden dolayı yerleşim yerlerinin surlarla çevrilmesi ve büyük dinsel yapıların inşa edilmesi gibi faaliyetler, yönetici bir sınıfın ortaya çıktığını göstermiştir. Ancak toplulukları yönetenler arasında sık sık çatışmalar yaşanmış ve güçsüz olanlar güçlü toplulukların egemenlikleri altına girmiştir. Bu dönemde henüz güçlü bir merkezi otorite oluşturulamamıştır. Söz konusu topluluklardan en önemlileri Neşa (Kaniş), Mama, Kussara, Puruşhanda, Urşu, Landa, Zalpa, Şalativara ve Hattuş'tur (Bryce, 2006:9-10).

Bu dağınıklık ve kargaşa içerisinde Anadolu'da kısmen de olsa bir siyasi birlik kuran Hititlerin M.Ö. 2. bine damgasını vurduğu görülmektedir. Anadolu gibi özel bir coğrafi çeşitliliğe sahip topraklarda kurulan bu devlet, egemenliği altındaki toplulukları idare etmekte oldukça güçlük çekmiştir. Hititler gibi Anadolu'ya dışarıdan gelmiş¹ bir kavmin, bulunduğu toprakların coğrafik yapısını, tabii kaynaklarını, iklimini, yerli halkların yapısını, vb. özelliklerini tam olarak tanıyabilmesi için uzun bir süreye ihtiyaç duyulmuştur. Orta Anadolu'da Kızılırmak nehrinin çizdiği kavsin içinde M.Ö. 18. yüzyılda kurulan Hitit Devleti'nin, kurulduğu bölgenin çeşitli topluluklardan oluşması ve siyasi dağınıklığından dolayı feodal bir yapıda olduğu görülmüştür. Bu yapı, kralın başında bulunduğu merkezi yönetim altında hüküm süren vassallardan oluşmaktadır. Bu yönetim sisteminin uygulanmasının oldukça zor olması, Hititlerin sürekli isyanlarla karşılaşmalarına neden olmuştur. Bir isyan bastırılmaya çalışılırken, başka bir isyanın başlaması ya da bir yere sefere çıkılırken, başka bir yerde toprakların işgal edilmesi bu durumun açık bir kanıtıdır. İsyanların sayısı ve büyüklüğü merkezi otoritenin gücüyle de ilişkilidir. Sürekli tehdit ve tehlike altında yaşamak, devlet yapısının ve askeri teşkilatın dinamik bir yapıya kavuşmasında en önemli etkenlerdendir. Bu tehlike ve tehditler, dayanışma ve ortak devlet bilincinin doğmasında ve varlığını M.Ö. 13. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmesinde etkili olmuştur (Ünal, 2005:100; Bryce, 2006:5-6).

İşgal edilen bölgelere güvenilir bir hanedan mensubunun, kralın vekili veya vali olarak gönderilmesi, Hititlerde idari sistemin temelini oluşturur (Ünal, 2005:100; Sold, 2010:199). Öte yandan işgal edilen yerlere atanacak prens veya haneden mensubu sayısının sınırlı olması, Romalılar ve özellikle Osmanlıların yaptıkları gibi çoğunlukla işgal edilen bölgelerin mahalli beylerin idaresine bırakılmasına neden olmuştur. Vassallık esasına göre mahalli beylerle bir antlaşma yapılmaktadır. Hititlerin, kendilerine tabii olan beylerden ilk talepleri, Hitit merkezi otoritesine, devlete ve dolayısıyla büyük krala mutlak bağlılıktır. (Ünal, 2005:100). Bu nedenle sadakati sağlamak için her türlü hile ve yöneme başvurulmuştur. Bağlılık yemini, şeref ve namus üzerine ant içme, tehdit, iyilik, yalan, iftira, şantaj, tanrıların laneti gibi yöntemler, merkezle bağımlı devletlerarasındaki sadakati ve harmoniyi sağlamak için büyük bir beceriyle kullanılmıştır. Mahalli beylerin Hitit Devleti'ne sadakatini sağlamak için genellikle, prenseslerle evlendirilerek akrabalık ilişkileri kurma, arazi bağışları ve vergi muafiyetleri, kullanılmıştır (Schachemayer, 1929:180-182). Hitit merkezi devletinin gücü artınca, fırsatçı bir politika izlenerek vassal krallıklardan bazıları merkeze bağlanmış ve buralara prensler veya güvenilir kişiler vali olarak gönderilmiştir (Bryce, 2006:2; Yiğit, 2009:105-107).

1 Dilleri Hint-Avrupa dil grubundan olan Hititlerin kökeni konusundaki bilgiler kısıtlıdır. Anadolu'ya nereden ve hangi tarihte geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 3. bin yılın sonlarında Alacahöyük kral mezarlarında yatan beylerin Hititlerin atası olabileceği ve orta Anadolu'ya Karadeniz'in kuzeyinden gelmiş olabilecekleri düşünülmektedir. Bkz. (Sevin, 1979:165).

Başkent Hattuşa-Boğazköy’de bulunan antlaşma metinleri (Karauğuz, 2005), Hitit Devleti’nin diğer büyük krallarla veya kendisine tabi küçük krallıklarla olan hukuki durumunu oldukça iyi açıklamaktadır. Bu antlaşmalar devletler hukuku bakımından incelendiğinde, Hitit Devleti’nin komşularının, müttefik, vassal ya da düşmanı şeklinde üç farklı konumda olabileceğini göstermektedir (Goetze, 1957:97).

Hititler’de, kralların seçimle işbaşına geldiği bazı yorumlar yapılmaktadır (Ünal, 2005:102). Halbuki Hititlerde seçimle işbaşına gelen ve yaşlılar meclisinin onayını alarak faaliyet gösteren bir kral asla mevcut olmamıştır. Bir tür yaşlılar meclisi olan *pankuş* ile ordu ileri gelenlerinin Dugudlar adı verilen meclis aracılığı ile idaredeki rolü ve krala yaptıkları danışmanlık gereğinden fazla abartılmıştır. Nitekim Hititlerde krallık babadan oğula verasetle geçen bir kuruluştur (Bryce, 2006:91-92). Her ne kadar bunun çok az istisnai durumları² olsa da bazı araştırmacılar tarafından konunun üzerinde gereksiz yere fazlaca durulmuş ve abartılmıştır (Ünal, 2005:104). Kral Telipinu’dan (1535-1510) sonra, bu kralın fermanda belirtildiği gibi krallık babadan oğula geçmiştir. Fermanda, eğer kral olacak birinci veya ikinci dereceden varis yoksa prenses için bir damat bulunacak ve o kişi kral olacaktır. Ancak, Hitit tarihinde bu kural hiçbir zaman uygulanmamıştır (Akurgal(a), 2003:63-64; Akurgal(b), 2003:67; Bryce, 2006:64-65).

Telipinu Fermanı’na Hitit Devleti’nin bir anayasasıymış gibi bakmak yanıltıcı bir algıdır. Bu fermanın, tüm Hitit tarihini kapsayan bir geçerliliğe sahip olma özelliği bulunmamaktadır. Çünkü Telipinu Fermanı, bir bakıma karışıklıkların kol gezdiği Hattuşa’da varlığını sürdürmek uğruna, çaresizliğe düşen bir kralın acil bir kurtuluş çaresi olarak ortaya koyduğu önlem ve tavsiyelerden oluşmaktadır (Hoffner, 2010:131). Ferman, bir anayasadan çok taht kavgalarında dökülen kanları önlemek için kralın düşündüğü ve yazılı hale getirdiği bir önlemler paketinden ibarettir. Dolayısıyla Fermana yasa denilemeyeceği, yasa olabilmesi için tek bir kral tarafından değil bir meclis veya senato tarafından çıkarılması gerektiği düşünülmektedir. Hatta Ferman Hitit tarihi boyunca defalarca ihlal edilmesine rağmen, herhangi bir cezaya çarptırılma durumu da söz konusu olmamıştır (Ünal, 2005:104).

Hitit kralları öldükten sonra tanrılaştırılırdı. Ancak ölen krallar hiçbir zaman yüksek derecedeki Tanrılar arasında yer almamıştır. Kralların, Roma imparatorları gibi tapınakları olmamış ancak onların ruhlarına kurbanlar sunulmuş ve sıradan ayinler yapılmıştır (Ceram, 2001:125).

İlerleyen dönemlerde Hitit krallarının yetki ve otoritesi Yakındoğu ve Mısır’la etkileşimin artması sonucu genişlemiştir. Bu durumun en önemli göstergesi, kralların, mektup, ferman, dua ve kil mühürler üzerinde “*Büyük kral, imparator*”, “*Tanrının gözdesi*” gibi çeşitli unvanlarla anılmasıdır. Kral tüm Hitit ülkesinin sahibidir. Toprakları, Fırtına Tanrısının yeryüzündeki temsilcisi olarak idare etmektedir. Bu ideolojiye krallar sıkı sıkıya bağlı kalmışlar ve halkı da buna inandırmak için büyük çaba göstermişlerdir. Krallar, Fırtına Tanrısının yeryüzündeki temsilcisi sıfatıyla başrahip ve başkomutan sıfatlarına sahip olmuşlardır. Tüm ayinler ve askeri seferler kralın katılımı ile gerçekleştirilir veya bazı durumlarda kral güvendiği birisini kendisine vekalet etmekle görevlendirirdi (Gurney, 2001:131; Yiğit, 2009:106).

2 Kral I Hattuşili’nin (1650-1620) yeğeni Labarna’yı (kızkardeşinin veya kızının oğlu) verasetten azlederek, onun yerine o anda hüküm sürmekte olan ana kraliçenin erkek kardeşinin oğlunu veliyahat yapması, Hititlerde az görülen istisnai bir durumdur. Bkz. (Beal, 2003:13-36).

Tawananna olarak isimlendirilen ana kraliçe, Hitit öncesi Hatti uygarlığından aktarılmıştır. Ancak bu aktarım kolay gerçekleşmemiştir. Çünkü Hititler ataeril bir toplum yapısına sahiptirler. Hitit tarihi boyunca kraliçeler ile sürekli sürtüşme ve kavgalar olmuş ve bu kavgalar sonucu bazen kraliçelikten atılma ve kovulma gibi cezalar uygulanmıştır (Bryce, 2006:16). Ana kraliçeler kral öldükten sonra ve bir sonraki kral döneminde de saltanatını sürdürmüştür. Ana kraliçenin ömür boyu devam etmesi ve yetkilerinin çok olması, birçok kadının bu makama göz koymasına ve bu yüzden sarayda birçok entrikanın çevrilmesine neden olmuştur. Devlet idaresinin yanı sıra, ana kraliçe genellikle dini törenlere katılır ve din işleriyle uğraşır. Hatta kraliçe olmadan ayinler yapılamazdı (Singer, 2002:70-71).

Hititlerde prensler ise genç yaştan itibaren babalarının ve diğer komutanlarının yanında seferlere katılırlardı. Vassal krallıklara atanan valiler çoğunlukla prensler içerisinde seçilirdi. Prenslerin sayısı, eyalet valilikleri ve diğer yüksek memuriyetler için yetersiz olduğu için akrabalık derecelerine göre diğer kraliyet mensupları da bu işlerde görevlendirilirdi. Öte yandan prenseslerin ise oldukça stratejik bir konumları vardı. Çünkü prensesler, Hitit krallarının dış ilişkilerin geliştirilmesinde kullandıkları önemli birer unsurdu. Örneğin, Hitit hanedanına bağlılığın garanti altına alınması için çoğu kez istemedikleri halde komşu krallar veya vassal beylerle evlendiriliyorlardı (Macqueen, 1996:123-125).

Hitit idare sisteminde memurların sayısı, yeri ve pozisyonlarının özel bir önemi vardı. Memuriyetler sadece idare sistemiyle sınırlı değil, aynı zamanda din ve askeri işleri de kapsamaktaydı. Belli başlı memuriyetler, doktorlar, depo memurları, rahip ve rahibeler, demirci, çiftçi, meyhaneci, büyücü, subay, general ve taş ustasıydı ve bunların tamamı devlet hizmetinde çalıştırılmaktaydı (Ünal, 2005:110).

Hititlerin, M.Ö.1190'da Deniz Kavimleri Göçü ile yıkılmasından sonra Anadolu'da yaklaşık dört yüzyıl büyük bir kaos dönemi başlamış ve Hititlerin kurduğu feodal sistem orta Anadolu'da son bulmuştur. Hitit kraliyet ailesinin bir kısmı ise Güneydoğu Anadolu bölgesinde küçük prenslikler halinde Hitit devlet geleneğini uzun süre yaşatmaya çalışmışlardır (Akurgal(a), 2003:96).

3. Urartular (M.Ö. 844-585)

Hititlerin yıkıldığı dönemde doğu Anadolu'da Hurri kökenli, aşiret şeklinde ve dağınık halde yaşayan bir takım halklar bulunmaktaydı. Sayıları 60'a ulaşan küçük beyliklerin olduğu bu bölge Asur belgelerinde *Uruatri* olarak geçmektedir (Çilingiroğlu, 1997:16). Her ne kadar bu kabileler zaman zaman Asur tehdidine karşı bir araya gelerek federatif bir yapı oluştursa da bölgenin coğrafik koşullarından dolayı bu yapı uzun ömürlü olmamıştır (Sevin, 2003:201). Aşiret yapısındaki halkların büyük çoğunluğu göçebe bir hayat yaşıyorlardı. M.Ö. 13. yüzyılın ortalarından sonra başlayan ve M.Ö. 10. yüzyıla kadar süregelen Asur tehdidi ve baskısının artması, aşiretler arası bağların güçlenmesine neden olmuş ve birlikte hareket etme anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu birlik ve dayanışma anlayışı sonucunda, *Biaini Devleti* ya da Asurların deyimiyle Urartu Krallığı kurulmuştur. Kısa sürede siyasi birliği sağlayan Urartular, Doğu Anadolu'da merkezi etkin bir devlet haline gelmişlerdir (Sevin, 2003:203-204). Urartu devletini kurarak merkezi otoriteyi tesis eden Kral I. Sarduri'den sonra (844-835) krallık veraset yoluyla babadan oğula geçmeye başlamıştır (Akurgal, 2003:175-179).

M.Ö. 844 yılında kurulan Urartularda, güçlü kralların yürüttüğü siyasi genişlemenin başarıya ulaşması sonucu, merkezi yönetim ve otoritenin güçlenmesi, devletin tüm topraklarını kapsayan yeni bir yönetici sınıfın oluşmasına zemin hazırlanmıştır (Sevin, 1979:1). Bu yeni yönetici sınıf, merkezi idarenin lideri olarak başkent Tuşpa'da (Van) oturan kral, krala bağlı saray mensupları ve merkeze bağlı eyaletlerin yöneticilerinden oluşmaktaydı (Çilingiroğlu, 1997:25).

Urartu merkezlerinde yapılan kazılar, Urartu krallarının saraya bağlı geniş bir yönetim teşkilatı oluşturduklarını göstermektedir. Bununla birlikte, verilerin yetersizliği, tabletlerdeki unvanları taşıyan saray mensuplarının hiyerarşik sıralamasını, sayılarını ve görevlerini tam olarak belirlemek bugünkü bilgilerle oldukça zordur (Zimansky, 1985:83).

Urartu'nun kuruluşundan kısa bir süre sonra egemen olduğu topraklar "stratejik önemi", ve ekonomik durumları dikkate alınarak yeni bir eyalet sistemine göre daha küçük birimlere ayrılmış ve bu birimler merkeze bağlı eyaletlere bağlanmıştır. Hititlerde olduğu gibi bu merkezlerin yönetiminden, kral tarafından tayin edilen valiler (EN.NAM) ve yöneticiler sorumludur (Zimansky, 1985:93). Urartuların yaptığı askeri seferlerde valiler, savaş zamanında, tam teçhizatlı asker ve lojistik desteği sağlamak üzere gerektiğinde savaş alanında bulunmak gibi önemli görevler üstlenmişlerdir (Tarhan, 1986:292). Valilerin bunların dışında, kendisine bağlı yöneticiler ile birlikte kral adına halktan vergi toplamak, üretimleri kontrol etmek, toplanan erzakları yönetim merkezinde depolamak, asayiş sağlamak ve imar faaliyetlerinde bulunmak gibi çeşitli görevleri de vardır (Zimansky, 1985:92).

Merkeze bağlı eyalet yönetiminde eyalet valisi ve bunlara bağlı yöneticilerden başka yardımcı kurulların kimlerden oluştuğu konusu, eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle aydınlatılamamıştır. Öte yandan gerek merkezde ve gerekse eyaletlerde kurulan sistemde devletin kuruluşundaki feodal yapının son bulduğu ve merkezi otoritenin gücünün pekiştirildiği düşünülmektedir. Ayrıca, Urartu krallığı'nın başkentten tayin edilen yönetici ve memurlardan oluşan güçlü bir bürokratik yapıya sahip olduğu görülmektedir.

4. Frigler (Yaklaşık M.Ö. 8-6. Yüzyıl Arası)

M.Ö. 1200'lerde Ege Göçleri ile Anadolu'ya gelen Balkan kökenli boylardan birisi olan ve siyasi bir topluluk olarak ilk defa M.Ö. 750'den sonra ortaya çıkan Frigler, kralları Midas döneminde (M.Ö. 725-695/675) bütün Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya egemen olmuşlardır. Friglerin Anadolu'ya gelişi ile egemenlik kurma tarihleri arasında uzun bir süre vardır. Bu durum, Friglerin önceleri küçük beylikler halinde yaşadıklarını, daha sonra öncülleri Hititler gibi krallıkla yönetildiklerine işaret etmektedir. Öte yandan Friglerin yönetiminde asillerin de söz sahibi oldukları söylenebilir (Jones, 1937:39; Bogh, 2007:304-309). Friglerde krallık babadan oğula geçmekteydi. Doğuda Kızılırmak kavisinin tamamı, güneyde Göller Yöresi, kuzeyde Samsun'u kapsayan geniş bir coğrafyaya sahip olmaları (Sevin, 1985:248), yönetimi zorlaştırmıştır. Her ne kadar Frig yönetim yapısı hakkında fazla bilgiye sahip olunmasa da, hakim olduğu topraklar dikkate alındığında Friglerin, belirli bölgeleri merkezden atadıkları yöneticiler, bazı bölgeleri de yerel yöneticiler eliyle yönettiği düşünülmektedir.

Frigler'de dinin, krallığın yönetim sistemi üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Friglerin, tüm devleti Ana Tanrıçanın mülkü saymış olmaları, Ana Tanrıçaya/Kybele derin bir bağlılığın

olduğunu göstermektedir (Sevin, 2003:250). Rahipler, bir din adamı olduğu kadar bölgedeki güçler dengesini izleyen ve stratejiler geliştiren diplomasi uzmanları olarak da anılmışlardır (İznic ve Toprak, 2007). Bundan dolayı Frig yönetim sisteminin teokratik özellikler sergilediği düşünülebilir. Frig siyasi varlığı Kimmer saldırıları ile zayıflamış ve toprakları yaklaşık M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında Perslere bağlı bir satraplık haline gelmiştir.

5. Lidyalılar (M.Ö. 717-546)

Hint-Avrupa kökenli olan Lidyalılar, Batı Anadolu'ya M.Ö. 13. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamışlar, muhtemelen M.Ö. 1200'lere kadar Hitit egemenliğinde varlığını sürdürmüşlerdir. Hititlerin yıkılmasının ardından bölgede siyasi otoritenin zayıflamasından faydalanarak siyasi bir güç haline gelmişlerdir. Lidyalılar, üç sülalenin (Atyadlar, Heraklidler, Mermnadlar) yönetimi altında varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bunlardan sonuncusu olan Mermnad sülalesi yönetiminde, siyasal, ekonomik ve kültürel yönden en güçlü dönemlerini (M.Ö. 717-546) yaşamışlardır (Şahin, 1998:22).

M.Ö.1. bin yılda Batı Anadolu'da Gediz (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaystros) yakınlarında kurulan Lidya krallığının yönetim biçimi hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Lidya sınırlarının oldukça dar alanı kapsamaması, merkezi otoritenin güçlendirilmesinde etkili olmuştur. Yönetim hakkında en iyi bilinen, Hitit ve Friglerde olduğu gibi merkeziyetçi krallık sistemiyle yönetildiğidir. Krallık belli bir sülaleye bağlı olarak babadan oğula geçmekteydi. Bununla birlikte yönetimde varlığını hissettiren zengin bir tüccar sınıfı da bulunuyordu (Sevin, 2003:270).

Ayrıca başkent Sardes'te (Manisa-Salihli) bir yaşlılar meclisi olabileceğine dair yazıtlar bulunmuş (McDonald, 1943:219-224.), fakat şimdiye kadar yapılan kazılarda yaşlılar meclisinin varlığına dair bulgulara rastlanmamıştır (Alexander, 1913:301-31; Roosevelt, 2006:64-65; Kaletsch, 1999:537-547). Persler tarafından M.Ö. 546'da yıkıldıktan sonra Lidya toprakları satraplık haline gelmiştir (Brosius, 2006:11).

6. İonlar (M.Ö. 750-545)

İonlar, Deniz kavimleri göçleri sonrasında, Peleponnessos Yarımadası'ndan gelerek M.Ö. 10. yüzyılın başlarında Anadolu'nun batı sahillerinde yerleşmişlerdir (Sevin, 2001:81; Boyana, 2001:45). İonların yönetim biçimi, Hitit, Urartu, Frig ve Lidyalılardan oldukça farklıdır. Bu farklılığın, onların kentli yaşam kültüründen kaynaklandığı düşünülebilir (Tekin, 2008:52-53). Kent devletleri (polis) adı verilen siyasi nitelikli bu yönetim sistemi, tüm Yunan dünyasını derinden etkilemiş ve önemli siyasal sonuçlar doğurmuştur. Kent devletleri kendi yaptıkları yasaları uygulayan ve ekonomik olarak kendine yeten özgür, küçük devletlerdi³. Kent

3 Atina'da M.Ö. 8.yüzyıl sonlarında krallık kaldırılmış, yönetim geniş toprak sahibi asillerin kendi aralarından seçtikleri ve Arhon (arhont) adı verilen 9 yüksek memurdan oluşan kişilerin eline geçmiştir. Bunlardan en önemlisi en yüksek mülk otoritesine, ikincisi dini işlerin yönetimine, üçüncüsü orduya hükmetmekteydi. Diğer 6'sı ise adalet işlerine bakıyordu. Arhonlar birer yıllığına seçiliyor, yanlarında yine asillerden seçilen Areopag adını taşıyan bir danışma meclisi bulunuyordu. Atina'da siyasal haklara sahip yurttaşların katıldığı ve Eklesia denilen halk meclisi vardı. Bu meclis memurlarını seçmek, yasa yapmak, savaşa ve barışa karar vermek gibi önemli işlere bakıyordu. Bir diğer önemli özelliği ise bu meclis üyeleri grup olarak değil bireysel sorumluluklara dayalı olarak oy veriyorlardı. Bkz. (Dmitriev, 1986:48-51).

devletlerinden oluşan İonia, başlangıçta yönetimi tek elde toplayan tiranlarla⁴ yönetilmekteydi. Bu sistemin ilk İonia'da ortaya çıkması, hemen yakınındaki Lidya krallığının yayılmacı politikalarına bağlanabilir (Tekin, 2008:56-57). Böylelikle Lidya krallığına karşı, hükümet ve ordu idaresi yetenekli bir kişiye teslim edilecek, kararlar daha hızlı alınacaktı. Nitekim Miletos'lu tiran Thrasybulos M.Ö. 7. yüzyılda Lidyalılara karşı başarılı savunma yapmıştır (Mansel, 2011:179-180).

Tiranlar aynı zamanda kanun koyucudurlar. Örneğin Lesbos'daki (Midilli Adası) sınıf kavgası yapan aristokratlar nedeniyle meydana gelen iktidar boşluğundan faydalanarak yönetimi ele geçiren Pittakos, Lesbos'ta birtakım kanunlar çıkarmıştır (Mansel, 2011:180).

Pers baskılarının yoğun olduğu bir dönemde İonia'da yönetimi ele geçiren Polykrates ise içte karşılaştığı tüm engellerin ustalıklı üstesinden gelmiş, güçlü donanmasıyla neredeyse tüm Ege Denizini egemenliği altına almış, çevre kentlerle ikili ilişkileri tek başına yürütmüştür. Tek başına yönetim gücüne sahip olan Polykrates, Perslerin Sardes satrabı Oroites tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve tuzağa düşürülerek öldürülmüştür (Cook, 1957:141; Eykman, 1968:9-10; Balcer, 1985:105-108; Melander, 1986:104). Yukarıdaki verilerden anlaşılıyor ki tiranlar yönetiminde, devlet işleri ve birtakım dış politikalarda başarı sağlanmış, ancak tabandan fazla destek bulunmadığı için tiran yönetimleri kısa süreli olmuştur.

İonia'nın sosyal ve siyasal açıdan esas örgütleniş biçimi, yukarıda da belirtildiği gibi *Polis* adı verilen kent devletleridir. Daha sonra Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde ve Yunanistan'da çok sayıda kent devleti kurulmuştur. En eski kent devleti Smyrna (eski İzmir) olarak kabul edilmektedir (Hanfmann, 1953:6; Jones, 1980:17). *Polis* genelde tek bir kentle sınırlı kalmakla birlikte, bazen çevresindeki küçük yerleşim birimleriyle birleştiği görülür (Tekin, 2008:57; Greaves, 2010:110-111). İonia polisleri kent merkezi (*asty*), küçük kasaba ve köyleri içeren hakimiyet alanı (*territorium*) ve söz konusu yerlerde yaşayan halktan (*demos*) oluşur. Kent merkezi (*asty*) ve hakimiyet alanı (*Territorium*), İonia'daki kent devletlerinin yapısını şekillendiren ve büyümesini kolaylaştıran temel unsurların başında gelir (Snodgrass, 1991:69; Tekin, 2008:57).

Başlangıçta kent devletlerinde yönetim şekli monarşidir. Kuruluşları M.Ö. 8. yüzyıla kadar giden her bir polisin başında bir kral/basileus bulunmaktadır. İlk başta tek kişinin idare ettiği sistem olduğu için bu yerleşimlerin kent devleti olarak nitelendirilmesi tartışılmaktadır. Bununla birlikte M.Ö. 6. yüzyıl sonlarına doğru demokratik rejimin kurulması ile gerçek anlamda kentin kurulması arasında bir paralellik olduğu düşünülmektedir (Pomeroy- Burstein-Donlan-Roberts, 1999:84; Hansen, 2000:150; Hall, 2013:13). Daha sonra kralların yerini aristokratların söz sahibi olduğu oligarşik yönetim biçimi almıştır.

4 Lydia ya da Etrüsk dilinde "efendi" anlamına gelmektedir. İlk kez M.Ö. 7. yüzyılda kullanılmıştır. Esas itibarıyla Tiranlar bazen alt tabakadan, bazen de yüksek sınıflardan bir kişinin toplumu arkasına alarak hükümet darbesiyle iktidara gelmiş ve tek başına saltanat sürmüştür (zorba/despot) (gerek yok) kişilerdir. Tiranlar genellikle yetenekli kişilikleriyle, parti kavgalarının ortadan kaldırmış, askeri ve ekonomik konularda başarılar sağlamışlardır. Ancak buldukları makama gasp yoluyla geldikleri için çok fazla kabul görmemişlerdir. Tiranlığın, krallık ile demokratik yönetim arasındaki geçiş olduğu düşünülebilir. Bkz. (White and Tyranny, 1955:1; Mansel, 1999:179; Morgan, 2003:26-27; Kalyvas, 2007:412-413; Tekin, 2008:73).

Siyasi yapılanmaları bağımsız kent devleti olan on iki İon kenti) birleşerek *Panionia Birliği* veya diğer adıyla *İonia Birliği*ni oluşturmuşlardır⁵. Bu kentlerin tamamı kıyılarda kurulmuştur (Cadoux, 1938:64-65; Cook, 1975:803; Jones, 1980:17; Greaves, 2010:111; Boyana, 2011; 45; Scafuro, 2013:410). Bu durumun temel sebebinin, hem doğudan ve kuzeyden gelen ticaret yollarını kontrol etmek hem de Akdeniz ticaretini kontrol altında tutmak olduğu düşünülmektedir. M.Ö. 7. yüzyılda oluşturulduğu düşünülen birlik, Mykale Dağının (bugünkü Samsun Dağı) kuzey sahilinde Poseidon Heliconios tapınağında toplanmıştır. Birliğe katılan her kent tamamen özerktir (Herodotos, I:147; Kleiner, 1967:6-7; Cook, 1975:803; Jones, 1980:17). Birlik tamamen siyasi (*sympoliteia*) bir amaçla oluşturulmuş ve bu amacın İonia bölgesini büyütmek olduğu düşünülmektedir⁶. Smyrna'nın (İzmir) bir Aiol kentinden, İon kentleri içerisine dahil edilmesi de bu görüşü destekler niteliktedir (Herodotos, I:157).

İon Birliğini egemen bir güç olarak yöneten herhangi bir devlet yapısının olmaması nedeniyle Birliğin, daha çok bir konfederasyon niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Toplantılarda kararların ortak alınması ve üye kentler arasındaki karşılıklı görüş alış veriş sonucunda böyle bir yapının oluştuğu düşünülmektedir. Bununla beraber üyeleri bir araya toplayabilecek bir otoritenin var olabileceği de akla gelmektedir. Birlik toplantıları Panionion'da düzenlendiği için Poseidon Tapınağı'nda görev yapan dini bir memurun üye kentleri toplantıya çağırması muhtemeldir. Tapınaktaki memurların unvan ve görevleri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Strabon'un Roma çağında birlik içinde rahiplik görevi üstlenmiş Prieneliler ile ilgili ifadeleri, söz konusu tapınak memurlarının bunlar olabileceğini ortaya koymaktadır (Strabon, VIII, 7, 2; IX, 20).

Birliğin bir meclisi olmasına rağmen, ortak anayasa ile biçimlenen bir İon Devleti söz konusu olmamıştır. Delegelerin düzenli olarak katıldığı toplantıların yapıldığı bilinmekle birlikte, toplantılara katılan temsilcilerin nasıl belirlendiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bu bağlamda federal bir hükümetin varlığını iddia etmek güçtür. Meclis barış zamanlarında festival düzenlemek için toplantılar yapmış, savaş zamanlarında ise stratejik kararlar almıştır. Birlik zaman içerisinde politik ve askeri önemi yitirmiş, ancak dini alandaki varlığını uzun bir süre korumuştur (Roebuck, 1955:28).

7. Persler (M.Ö. 6. Yüzyılın Ortaları-330)

Pers İmparatorluğu M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında bugünkü İran sınırları içerisinde kurulmuştur. Ancak yayılmacı politikaları sonucu kısa bir süre sonra Anadolu, Hindistan, Mısır ve çevresine kadar topraklarını genişletmiş, M.Ö. 330 yılında Büyük İskender'in doğu seferi sonucunda da yıkılmıştır (Brosius, 2006:1).

M.Ö. 546 yılında Pers istilaları sonucu Lidya Krallığı'nın ortadan kalkması ile birlikte Batı Anadolu'yu egemenliği altına alan Pers/Akhaemenid İmparatorluğu, bölgesel ihtiyaçları ve gelenekleri dikkate alan etkili bir yönetim sistemi oluşturmuştur (Olmstead, 1947:59;

5 (Phokaia, Klazomenai, Erythrai, Teos, Kolophon, Lebedos, Ephesos, Priene, Myus, Miletos, Khios (Sakız), Samos) Herodotos, I:141.

6 Sardes'te satraplık merkezini kuran ve İonya'ya baskısını gün geçtikçe arttıran Perslere karşı M.Ö. 499'da gerçekleştirilen ortak isyan hareketiyle, birliğin aynı zamanda askeri (*symmachia-epimachia*) işlevli olduğu da anlaşılır.

Mansel, 1999:256; Freely, 2012:5). Pers İmparatorluğu'nun başında Pers Kralı bulunmakta ve krallık babadan oğula (monarşik) geçmektedir. Kral imparatorluğun tek sahibi olarak siyasi otoritenin, askerinin ve yargının başıdır(Brosius, 2006:32; Farr, 1850:70).

İmparatorluğun stratejik noktalarında çeşitli kraliyet merkezleri kurulmuş ve bu bölgesel merkezlere *satraplık* adı verilmiştir. Satraplık merkezleri ticaret ve savaş bakımından stratejik öneme sahip bölgelerdir (Düsinberre, 2003:1). Anadolu'da sayıları onu bulan Satraplıklar içerisinde en önemlileri Sardes (Manisa/Salihli) ve Daskyleion'dur. Pers kralları kendilerine vassal/bandaka olarak hizmet eden Pers soyluları arasından seçtiği satrapların emri altına çok sayıda danışman, komutan ve memur vermiştir (Balcer, 1984:173; Brosius, 2006:22).

Başkent Persepolis'te oturan krala mutlak sadakatle bağlı olan satrapların, eyaletlerde halkı yönetmenin dışında, vergi toplamak, olası isyanları önlemek, imar faaliyetlerinde bulunmak, askerlerin maaşlarını ödemek gibi Urartu EN.NAM'larına benzer birçok sorumlulukları vardı. Satraplar bütün şartları yerine getirdikleri takdirde görevde kalmaktaydılar. Aksi durumda her yıl kralın görevlendirdiği kişiler tarafından teftiş edilen satraplardan yetersiz görülenleri ya görevden alınırdı ya da cezalandırılırdı (Hubert and Holden, 1989:XVI-XVII).

Kralların emirleri doğrultusunda Satrapların, gittikleri yerleri benimsemeleri için bu yerlerde ev ve toprak edinme zorunlulukları vardı. Taşra teşkilatı olarak nitelendirilebilecek bir yapıya sahip olan satraplıklarda yönetim askeri ve tarım olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Bu iki işlevi yerine getirebilmek için de iki ayrı yönetici sınıfa ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla bir yandan bölgesinde bulunan halkı yöneten ve vergileri toplayan sivil yöneticiler bulunurken, diğer taraftan garnizonları yöneten komutanlar bulunuyordu (Hubert and Holden, 1989:IV-8-9). "Rab Hayla" adı verilen garnizon komutanları, "Frataraka" denilen satraplara bağlı yöneticilerin altında yer alıyorlardı (Briant, 2002:341).

Satraplar barış döneminde garnizonları beslemenin yanı sıra, onların lojistik ve taktiksel durumlarıyla da ilgilenmek durumundaydılar. Çünkü satraplar, görev yaptıkları yere giderlerken Pers krallarından muhtemel savaş için her zaman hazır olmaları konusunda talimat almışlardı (Briant, 2002:343).

Kralın merkezi yönetimdeki gücü, taşra yönetim sistemindeki hiyerarşik yapının şekillenmesinde de kendini göstermiştir. Taşra yönetiminde ister soylu aileden olsun, ister hanedan mensubu olsun satraplık ve alt makamlara atanmada, aileden gelen mirasın etkisi büyüktür. Örneğin Sardes (Manisa/Salihli) Satrabı olarak atanan I. Artaphernes, Büyük Kral I. Darius'un (M.Ö. 549 - M.Ö. 485) üvey kardeşiydi. I. Artaphernes yerini II. Artaphernes'e bırakmıştı (Balcer, 1993:85).

Taşra yönetimindeki satraplar ve diğer yüksek rütbeli devlet görevlileri, sadık birer vali olarak Pers kralına bağlı olsalar da birçok yerde aile mirasına bağlı olarak devam eden bir yönetim mekanizması oluşturulmuşlardı. Bunun sonucunda satraplıklar içerisindeki çeşitli ailelerin zamanla güçlenerek kısmen birer prenslik haline gelmesi, merkezi yönetim için büyük riskler taşımaktaydı. Nitekim I. Darius'un tahta çıktığı ve imparatorluğun büyük bölümünde karışıklıkların yaşandığı bir dönemde Sardes (Manisa/Salihli) Satrabı Oreites'in merkezi otoriteye karşı gelme cesaretinde bulunduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Batı Anadolu'ya bütün birliklerin komutanı (*Karanos*) olarak babası II. Darius tarafından atanan Genç Kyros da daha

sonra imparatorluk tahtını ele geçirmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur (Herodotos, III, 127-128).

Antik yazarlardan Ksenophon, taşra yönetiminin başı olan satrapların güçlenerek merkezi yönetim için tehlike oluşturduğu gerçeğinin Pers kralı Kyros (M.Ö. 559-529) tarafından da dikkate alındığını bildirmektedir (Ksenophon, VIII, 6.1-4).

Herodotos Kyros'un çocukluğu ile ilgili şunları söylemektedir:

“... (Kyros) kendi akranı oğlanlarla birlikte, sokakta oyun oynuyordu. Çocuklar, oyun gereği, başlarına kral olarak, sığırtmaç oğlu diye çağırdıkları çocuğu seçmişlerdi. O da çocukları ayırmış, birilerine saray yapma görevi vermiş, öbürlerini asker diye yanına almış, bir tanesini ise kral gözü olarak seçmişti...” (Herodotos, I, 114).

Herodotos'ta bahsi geçen kralın gözleri sözcüğü başka antik yazarlarda da geçmektedir (Aeschylus, 980; Ksenophon, VIII, 2.10-12). Bunlar arasında Ksenophon, kralın gözleri, kulakları olarak nitelendirilen sadık hizmetçilerinden bahsederek, onların imparatorluk görevlilerinin yaptıkları icraatlar ile ilgili istihbaratları krala bildirmekle görevli olduklarından bildirmektedir. Böylelikle çok sayıda göz ve kulağın bulunduğu bir ortam içerisinde kraliyet görevlilerinin daha dikkatli olacakları düşünülmektedir. Bu sistem merkezi yönetimin taşra yönetimini kontrol altında tutması bakımından çok büyük öneme sahiptir. Krallığın kuruluşundan itibaren başlayan bu denetleme mekanizması, taşra yönetiminin başı olan tüm satraplıklarda uygulanmıştır. Denetçilerin, ihtiyacı olan yöneticilere yardım etmek, uygunsuz davranan satrapları uyarmak ve ihtarda bulunmak, taşra yönetimine yönelik uyarıların yerine getirilmemesi halinde sorunu bir raporla krala bildirmek gibi görevleri vardı (Ksenophon, VIII, 6.16). Her satraplık için en az bir gözcü bulunuyordu. Doğrudan krala bağlı olan bu gözcüler, taşrada olup biten hemen her konu hakkında krala düzenli bilgi veriyorlardı (Balcer, 1984:178).

Bilgi akışının sağlanmasında Pers/Akhamenid yol ağının önemli katkısı olmuştur. Geniş bir yol sistemi ve etkin bir posta sistemi kuran Pers İmparatorluğu'nun esas amacı, meydana gelebilecek isyanlara karşı haberdar olmak ve hızlı müdahale edebilmektir (Balcer, 1984:177). Başkent Susa'dan Sardes'e (Manisa/Salihli) uzanan “Kral Yolu”nun bu sistemin çalışmasında büyük faydası olmuştur. Herodotos pers haberleşme teşkilatı hakkında şunları söylemektedir: “Yeryüzünde Pers haberleşme teşkilatı kadar hızlı bir şey yoktu; bakınız Persler kendi anlatılarına göre bu işi nasıl düzenlemişlerdir; yol, baştan sona kadar, bir günde aşılabilecek bölümlere ayrılmıştır. Bunlara değiştirme yapmak için her bir günlük aralık başına bir tane hesabı ile adam verilmiştir; habercinin yolu en kısa zamanda almasına hiçbir şey engel olamaz, ne kar, ne yağmur, ne güneşin ateşi, ne gece. Birinci ulak, haberi ikinciye aktarır. İkinci üçüncüye böylece gider...” (Herodotos, VIII, 98).

Taşra yönetiminin başı olan satraplar ya da üst rütbeli memurlar önemli konularda karar vermek için merkezi yönetime, yani krala danışlırdı. Bu durum bir bakıma merkezi yönetimin gücünün bir göstergesidir. Öte yandan merkezi yönetimin taşra yönetiminden aldığı vergileri sabitlemesi bazen satrapların elini güçlendirse de merkezi yönetim her zaman keyfi davranışlara müdahale edebilirdi (Briant, 2002:345).

8. Likyalılar (M.Ö. 14. Yüzyıl)

Likya, antik çağda, bu günkü Köyceğiz'den Antalya'ya kadar uzanan Akdağ ve Beydağları ile çevrelenen bölgeye antik çağda verilen isimdir. Herodotos Likya halkının M.Ö. 14. yüzyılda Girit'ten geldiğini söyler (Herodotos, I, 173). Likya'dan önce söz konusu bölge Hitit kaynaklarında Lukka olarak adlandırılmaktadır (Bean, 1998:22-23). Yanı sıra Likya halkı uygarlık tarihinde Ruwku, Ruwka, Lukku olarak da geçmektedir (Keen, 1998:2). Hakimiyet alanları, Anadolu'nun güney batısındaki Teke Yarımadası ve Antalya Körfezinin batısıdır. Batısında Karia, doğusunda Pamphylia, kuzey doğuda Pisidia ve kuzeyde Frigya bölgesi yer almaktadır.

Anadolu'daki çeşitli ırklar arasında Likyalılar daima farklı bir yere sahiptirler. Likyalılar, dağlık ülkelerine kapalı bir toplum halinde yaşarlarken, özgürlük ve bağımsızlığa fazlaca önem vermişler ve yabancıların hakimiyet denemelerine direnmişlerdir⁷. Likya tarihinin bütün safhalarında, istilacılara karşı ölümüne direniş iradesi yansıtan bir bağımsızlık tutkusu gözlenmektedir. Persler ve Romalılar, yönetimi altına aldıkları Likyalıların bu özelliklerini bildiklerinden saygı ile yaklaşmışlardır. Özgürlüklerine düşkün olan bu halk, hem Pers hem de Roma yönetimi altında kısmi olarak bağımsızlığını sürdürmüştür (Keen, 1998:11).

Likya'nın yönetim anlamında idari bakımdan en önemli özelliği, 23 kentin federatif bir yapı ile merkezi idareye bağlı yönetim sistemi oluşturmalarıdır. Birlik şeklinde ilk örgütlenme, M.Ö. 4. yüzyılda Limyra'lı Perikles adındaki yerel bir bey tarafından oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde birliğin kuruluşunda dini esasların ağır bastığı, ancak bölgede oluşan dengeler nedeniyle bu durumun uzun sürmediği görülmüştür. Esas birlik M.Ö. 168/67 yıllarında kurulmuştur (Adak ve Şahin, 2002:68-69).

Kentler, büyüklükleri ve önemleri orantısında federal meclise bir, iki veya üç üye ile temsil edilmekteydi. Bunlardan altı şehrin, (Xanthos, Patara, Pinara, Tlos, Myra ve Olympos) üç oy sahibi oldukları bilinmektedir (Strabon, XIV, 3.3). Daha küçük yerleşimler ikili, üçlü veya dörtlü şehir birlikleri oluşturarak, tek oyla temsil edilirdi. Üçlü birleşimler arasında kuzeydoğu dağlık Likya'da Idebessos, Akalissos ve Kormos; dörtlü birleşimler arasında ise orta Likya kıyı kesiminde Aperlai, Apollonia, İsinda ve Simena örnek gösterilebilir. Nüfus yoğunluğu, ekonomik güç ve birlik bütçesine katkı payı oranına göre yapılan bu oy kademelendirmesiyle ülkede, her yerleşimin mecliste eşit şekilde temsil edilmesi amaçlanmıştır (Bean, 1998:29; Korkut, 2007:135)

Birliğin ortak bir meclisi (*synhedrion*) vardı. Federal meclis her yıl farklı bir şehirde toplanır ve burada ortak kararlar alınır. Her yıl için bir federasyon başkanı (*Likyarch*) seçilirdi. *Likyarch* aynı zamanda hem birliğin hem de meclisin başkanıydı. Görevi, toplantıları yönetmek ve alınan kararların uygulanmasını sağlamaktı. *Likyarch*, *archiereus* unvanıyla başrahip görevini de üstlenmişti. Meclis ayrıca yazışmalardan sorumlu genel sekreter (*grammateus*), savunmadan sorumlu komutan (*hipparchos*), iç güvenlikten sorumlu bakan (*archiphylax*) ve birlik hazinesinin denetiminden sorumlu bir haznedar (*tamias*) seçer, kentlerin önemiyle göre

7 İlyada'da Sarpedon ve Glaukos önderliğindeki Likya'lıların, Troiaların yanında kahramanca savaştıkları belirtilmektedir. Homeros eserinde, Troia'lıların en cesur müttefikleri olduğunu söylediği Likya'lıların liderlerini yüceltir ve yaptıkları kahramanlıkları anlatır. Bkz. (Homeros, II, 876-878; XIV, 426).

ortak mahkemeler (*dikastai*) kurar ve hakimler atardı (Jameson, 1980:832 vd.). Mahkeme, kentlerin kendi arasındaki ya da kentlerle birlik arasındaki davalarda karar verirdi. Ayrıca meclis savaş, barış ve birlik anlaşmaları konusunda da karar alma yetkisine sahipti. Birlik şehirleri, üzerinde Apollon ve Artemis'in başlarının betimlendiği ve belirli ağırlıkta ortak sikkeler basardı. Birliğe üye olmak, kentlerin yurttaşlarına önemli avantajlar sağlamaktaydı. Her Likyalı bir başka birlik kentinde mülk edinebilir, ticaret yapabilir veya başka kentten evlenebilirdi (Korkut, 2007:135). Likya Birliği'nin oldukça demokratik bir sistem olduğunu gösteren en büyük kanıt, Likya'da kadınların meclis başkanı (*Likyarchissa*) seçilebilmeleriydi (Korkut, 2007:136).

Amelas, Antiphellos, Aperlai, Apollonia, Arykanda, Boubon, Gagai, Kandyba (Kalynda veya Kadyanda), Ksanthos, Kyaneai, Limyra, Myra, Oinoanda, Olympos, Patara, Phaselis, Phellos, Pinara, Rhodiapolis, Sidyma, Telmessos, Trysa, Tyberissos, Likya birliği kentleridir (Sevin, 2001:135). Birlik M.S. 43 yılına kadar bağımsızlığını sürdürmüştür.

Yukarıdaki birliğin bir başka benzeri bugün Burdur'un Göhlisar ilçesi ile Fethiye arasında kalan, antik çağda Kabalia/Kabalis veya daha sonra Kibyrtis olarak anılan bölgede kurulmuştur (Arkwright, 1914:64-65) Bölge uzun bir süre Pers krallığının uydularından birisi olan Sardes satraplığına bağlı kalmıştır (Herodotos, III, 90). Hellenistik Dönem'de Pergamon Krallığı'na bağlı olan bölge kentleri, krallığın vasiyet yoluyla Roma'ya bağlanması üzerine kendi aralarında birlik oluşturmuşlardır. Boubon, Balboursa, Oinoanda ve Kibyra, kentleri tarihte Kabalis Tetrapolisi/Kabalis Bölgesi Dört Kent Birliği olarak bilinmektedir. Antik yazar Strabon'a göre Dörtlü Meclis, kentlerin temsilciler aracılığıyla katıldıkları oylama esasına göre düzenlenmiş ve Kibyra bu birliğin ordusuna otuz bin piyade ve iki bin atlı süvari gönderebildiği için iki oy, diğer üç kent ise birer oy hakkına sahip olmuşlardır (Strabon, XII- XIV, C631, 17). Birlik, yaklaşık yarım asır ayakta kaldıktan sonra Roma'ya bağlanmıştır. Bu verilerden anlaşılıyor ki Hellenistik Dönem'de Anadolu'da kurulan ve bağımsız hareket etmeye çalışan birliklerin esas kurulma amacı askeridir (*symmachia-epimachia*).

9. Hellenistik Dönem (M.Ö. 330-30)

Makedon Kralı Büyük İskender'in, M.Ö. 331'de Pers kralı III. Darius'u yenilgiye uğratmasıyla Pers satraplıkları son bulmuş, böylelikle M.Ö. 30 yılında Roma'nın Mısır'ı ele geçirmesine kadar devam eden Hellenistik Dönem başlamıştır. Hellenistik deyimi, Hellen kültürünün kendi toprakları dışına çıkarak doğudaki ülkelere yayıldığı, bu yayılmanın sonucunda ise Doğu ile Batı'nın karşılıklı ilişkiye girdikleri dönemi ifade eder (Mansel, 2011:433-496; Akurgal, 2003:205-206).

İskender ile başlayan yönetim şekli monarşidir. Bu yönetim biçimi, Anadolu'dan Mısır'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılmaktaydı. Yunan ve İonia *polis*lerinde vatandaşların sahip olduğu devlet anlayışı, Hellenistik Dönem'de kralın sahip olduğu devlet anlayışına dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, Hellenistik yönetimde kral, devleti temsil eden ve onu koruyan gücün simgesi olarak, tanrılaştırılmış ve insanüstü bir konuma getirilmiştir. Hellenistik Dönem monarşisinin en belirgin özelliği, bölgesel devletler şeklinde örgütlenmiş, değişik halkları içine alan büyük bir ülke egemenliğine dayanmasıdır. Bölgesel devletlerden bazıları, Mısır'da Ptolemaioslar, Suriye'de Seleukoslar, Anadolu'da Pergamon Krallığı, Makendonya'da Antiochoslardır (Baskıcı, 2009:71; İplikçioğlu, 1997:120).

Büyük İskender Anadolu'yu istila ettiğinde, fethettiği bölgelerde oluşturacağı yönetim şekli konusunda kendisine miras kalan bir örnek yoktu. Başından itibaren bir fatih gibi değil, Perslerin gerçek mirasçısıymış gibi davranıyordu. İskender'in Pers yönetim biçimini koruyarak sadece var olan satraplıkların başına kendi adamlarını getirmesi, yukarıdaki tespiti doğrular niteliktedir⁸. Tek fark, Perslerin kullandığı unvanı taşıyan vali ve yöneticinin Pers değil Makedon olmasıdır (Arrianos, I, 17, 1). Böylelikle Makedon satraplar, kendilerinden önceki Pers satraplarından daha fazla yetkiye sahip olup, Pers komutanlarının aksine, hakim oldukları bölgelerinin dışına çıkabiliyor, nerede gereksinim varsa kuvvetlerini oraya götürüyorlardı.

Büyük İskender'in davranışlarına kısa süreli düşüncelerin yön verdiği söylenebilir. Fethedilen satraplıklarda düzenin en az insan gücüyle sağlanması ve krallığının herkes tarafından koşulsuz olarak kabul edilmesi gibi ana beklentiler dışında, İskender'in satraplıklarla ilgili kalıcı bir politikası olduğunu söylemek zordur (Bosworth, 2005:295).

Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında Babil'de ölümünden sonra, imparatorluğun bütünlüğünü korumak amacıyla onun Diodokhoi (Ardılları) denilen generalleri tarafından güç ve görev paylaşımı yapılmış ve topraklar, satraplıklar halinde yönetilmeye başlanmıştır. Fakat onlar hiç bir zaman anlaşamamışlar ve birbirleriyle İskender'den kalan imparatorluğa tek başlarına sahip olmak için kıyasıya bir mücadele içerisine girmişlerdir (Mansel, 1999:458). Ardılların bu mücadeleler sırasında kent devletlerinin özgürlükleri konusundaki söylemleri, İskender'in Pers seferine çıkarken üstlenmiş olduğu misyonu sürdürürcesine, bir siyasi sloganı haline gelmiştir. Onlar bu siyasi sloganı, kentlerin bir tiran, kral ya da bir yabancı gücün egemenliğinde olmayacağı, kendi yasalarına göre yönetileceği, yabancı bir güce vergi ödemeyeceği ve yabancı bir gücün garnizonunun kentlerde bulundurulmayacağı garantisini vererek kullanmışlardır. Açıkçası İskender'in ardılları olarak bilinen generaller, bu sloganı kullanırlarken kent devletlerine tarafsız, bağımsız bir siyasal devlet olarak itibar ediyor ve onları müttefikleri olarak kazanmak istiyorlardı (Özsait, 1985:2-3).

Hellenistik Dönem boyunca Batı Anadolu kentleri bir Yunan polisinin kendine özgü niteliği olan demokratik yönetim biçimini sürdürmüşlerdir. Kent devletlerinde yönetim, kent nüfusuna kayıtlı yetişkin erkek yurttaşların oluşturduğu demosa verilmiştir. Demos, yasama, yargı ve seçim gibi işlevleri Kent Meclisi aracılığıyla yerine getirmiştir. Meclis kararlarının mevcut yasalara aykırı olmaması gerektiği, aksi halde mahkemelerin duruma el koyduğu görülmüştür (Magie, 2003:9-12). Yasa önerileri genellikle Konsey tarafından, Meclise getirilmekteydi. Birçok Anadolu kentinde demos tarafından seçilmiş Konsey üyelerinin görev süresi genellikle altı ay ile bir yıl arasındadır. Bazı kentlerde çoğu kez geniş bir organ olan bu Konsey, Atina'da olduğu gibi yönetici komitelere ayrılmıştı. Her bir komite belirli dönemler için nöbetleşe hizmet eden birimler olarak çoğu kez kentteki kabilelerden birine denk düşüyordu. Böylesi komiteler Konseye gelen işin görülmesi ile yükümlü olup çoğu örneklerde onların oturum başkanları Meclisin toplantılarına da başkanlık yapmışlardır. Meclise verilen "Konsey ve Halk" adına yasalaşan önerilerin yürütülmesi görevine ilave olarak Konsey, kent memurlarının tutumu, kentin maliyesi, kamu binaları ve devlet arşivleri üzerinde de genel bir

8 Buna ilave olarak Yunanistan kent devletlerine benzer şekilde Hellenistik Dönem Anadolu'sunda kent Arhonorları da bulunmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Dmitriev, 2005).

denetim yetkisine sahiptir. Bir kent devletin işlerinin fiili yönetimi ve yasaların yürütülmesi geniş bir memur organına verilmiştir (Magie, 2003:10-11).

10. Sonuç ve Değerlendirmeler

Her yönden zengin ve verimli Anadolu toprakları, farklı bölgelerde yaşayan insan toplulukları için bir çekim merkezi olmuştur. Bundan dolayı sürekli göçler, akınlar ve savaşlara sahne olmuş ve çok sayıda milletin bir arada yaşamasına olanak sağlamıştır. Her dönem askeri, siyasi ve ekonomik gücü ele geçiren ya da birliği sağlayan topluluklar kendilerine ait bir uygarlık kurmuşlardır. Uygarlıklar, bölgenin gerçeklerini de göz önüne alarak kendi özelliklerini yansıtan bir devlet anlayışını hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı, Anadolu uygarlıklarında devlet şeklinin uygarlıklara göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Anadolu'nun batısında kurulan uygarlıklar, kent devletlerinin konfederasyon, federasyon ya da bölgesel tarzında örgütlenmesi sonucu ortaya çıkmış, meclisleri bulunan, demokratik ya da oligarşik yapıda devletlerden oluşmuştur.

Hititlerde feodal devlet yapısı ön plana çıkarken, Urartularda ve Perslerde merkeziyetçi üniter karakterli devlet yapıları ortaya çıkmıştır. İonlarda kent devletlerinin oluşturduğu bir konfederasyon, Likyalılarda ise yine kent devletlerinden oluşan ve günümüz ABD'deki uygulamaya benzer özellikleri olan bir federal devlet yapısı görülmüştür. Anadolu'nun yerli halklarının ve doğu halklarının kurduğu devletlerin genellikle merkeziyetçi ve üniter yapıda olduğu, batıdan ya da kuzeyden gelen hakların kurduğu devletlerin ise federasyon, konfederasyon ya da bölgesel devlet niteliğinde olduğu tespit edilmiştir. Anadolu'nun batısında kurulan uygarlıklar, kent devletlerinin konfederasyon, federasyon ya da bölgesel tarzında örgütlenmesi sonucu ortaya çıkmış, meclisleri bulunan, demokratik ya da oligarşik yapıda devletlerden oluşmuştur. Anadolu dışından gelen halkların bölge ve bölge insanını tanımalarının uzun zaman alması ve yönetim yapısında değişiklik yapmanın hem zor hem de tehlikeli sonuçlar doğurma ihtimalinin yüksek olması nedeni ile feodal bir yapı oluşturmak zorunda kaldıkları düşünülmektedir. Üniter yapıdaki devletlerde (Urartular ve Persler) bölgeler, merkezden atanan ve merkezin sıkı denetimi altındaki, bugünkü valilere benzer yöneticiler tarafından idare edilmiş ve merkeze bağlılıkları güçlendirilmiştir. Görüldüğü üzere eyaletlerde, devletin gücü ile de bağlantılı olarak, yerel beylerin ya değiştirildiği ya da değiştirilmeden merkeze çeşitli araçlarla bağlılıklarının sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür.

Hititlerden itibaren siyasal sistemin genellikle irsi monarşiye dayandığı tespit edilmiştir. Devletlerde, saray hizmetleri, merkeze bağlı eyalet yönetimleri, maliye, din hizmetleri, zanaat işleri gibi alanlarda merkezden atanan memurların oluşturduğu bürokratik bir yapı ortaya çıkmıştır.

Siyasi ortamın karmaşıklığı ve güçlü bir dış tehdidin olması, ister tek isterse çok sayıda küçük krallıktan oluşsun devletlerin daha merkeziyetçi yapıya dönüştüğünü (Urartular, Lidyalılar) ve hatta İonlarda olduğu gibi devletin varlığının sürdürülmesi, birliğin sağlanması ve kararların hızlı alınabilmesi için gerektiğinde bir tiran tarafından yönetildiğini göstermiştir. Ancak tiran yönetimleri meşruiyet sorunları nedeni ile uzun süre varlığını devam ettirememişlerdir. Devlet olma yolunda ilerlerken, bölgede çok sayıda topluluğun bulunması ve bunların birbirleri ile savaş halinde olmaları da devletin yapısını etkilemiştir.

Anadolu'da ilk siyasi birliği kuran Hititler meşruiyetin kaynağını genellikle dine ve tanrıya dayandırmışlardır. Krallar mutlak otoritesini sürdürebilmek için, *tanrı kral*, *tanrının gözdesi*, *tanrının yeryüzündeki temsilcisi* gibi sıfatlarla anılmışlardır. Sonraki dönemlerde de bu yapının kısmi olarak sürdürüldüğü görülmüştür.

Sonuç olarak Anadolu uygarlıklarının genellikle tek kişinin yönetiminde irsi monarşiye dayanan bir siyasal yapılarının bulunduğu ancak, yönetsel yapılarının farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılıkların oluşmasında, uygarlık kuran toplulukların, Anadolu'nun dışından gelmeleri ya da Anadolu halkı olmalarının, bulunulan bölgedeki siyasi ortamın karışıklığının, çevre devletlerden gelen tehditlerin ve coğrafik unsurların etkili olduğu sonucuna varılmıştır (**Bkz. Ek Tablo 1**).

Kaynakça

- Adak, M. & Şahin, S. (2002). *Likya incelemeleri I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aeschylus, (1939). *The persians*. (Translated by George Gilbert Murray) London: George Allen & Unwin.
- Akurgal, E. (2003a). *Anadolu uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- Akurgal, E. (2003b). *Anadolu kültür tarihi*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Alexander, L. (1913). *The kings of lydia and a rearrangement of some fragments of Nicolas of Damascus*. Princeton: Univ of California.
- Arkwright, W. (1914). The Cabalians of Herodotus. *The Journal of Hellenic Studies*, 34, 64-65.
- Arrianos, (1945). İskender'in anabasisi. (Çev. Hayrullah Örs). Ankara: İdea Yayınları.
- Balcer, J. M. (1993). The Ancient Persian satrapies and satraps in Western Anatolia. *AMI*, 26, Berlin: 81-90.
- Balcer, J. M. (1984). *Sparda by the Bitter Sea: Imperial interaction in Western Anatolia*. California: Scholars Press.
- Baskıcı, M. M. (2009). *Bizans döneminde Anadolu*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Beal, R. H. (2003). The Predecessors of Hattusili I. In Gary Beckman, Richard Beal, Gregory McMahon, Eisenbrauns (Eds.), *Hittite studies in honor of Harry A Hoffner Jr. on the occasion of his 65th birthday*.
- Bean, G. E (1998). *Eski çağda Lykia Bölgesi*. İstanbul: Arion Yayınevi, 2. Baskı.
- Bogh, B. (2007). The phrygian background of Kybele. *Numen*, 54(3), 304-339.
- Bosworth, A. B. (2005). *İskender'in yasamı ve fetihleri*. (Çev. M. Hamit Çalışkan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Boyana, H. (2011). İonialılar ve İonia'daki kabile teşkilatlanması. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26(1), 35-49.
- Briant, P. (2002). *From cyrus to Alexander: A history of the persian empire*, eisenbrauns.
- Brosius, M. (2006). *The Perians*, routledge. *Taylor & Francis*, London and New York: Routledge.
- Bryce, T. (2006). *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Oxford University Press.

- Cadoux, C. J. (1938). *Ancient Smyrna*. Oxford: Basil Blackwell.
- Caner, C. (2007). *Pers istilasına kadar İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında devlet ve yönetim*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa.
- Ceram, C. W. (2001). *The secrets of the Hittites*. London: Phoenix Press.
- Cook, J. M. (1975). The Ionic Cities in the Dark Age. *The Cambridge Ancient History*, Cambridge University Press, 2, 796-804.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu tarihi ve sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Dmitriev, S. (2005). *City government in Hellenistic and Roman Asia minor*. Oxford: Oxford University Press.
- Dusinberre, E. R. M. (2003). *Aspects of empire in achaemenid sardis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Emlyn, C.J.- Jones, (1980). *The Ionians and Hellenism: A study of the cultural achievement of the early greek inhabitants of asia minor*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Eryılmaz, B. (2011). *Kamu yönetimi*. Ankara: Okutan Yayıncılık, 4. Baskı.
- Eykman, J. C. B. (1968). *De fakkell van Olympia: Van griekse cultuur naar europese beschaving I*, Amsterdam: Published by Meulenhoff.
- Farr, E. (1850). *History of the Persians*, New York: Robert Charter and Brothers.
- Freely, J. (2012). *The Flame of Miletus*. I.B. Tauris, New York; London.
- Goetze, A. (1957). *Kleinasien. Kulturgeschichte Des Alten Oriens, Abschnitt 3*. München.
- Gözler, K. (2007). *Devletin genel teorisi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Greaves, A. M. (2010). *The land of Ionia: Society and Economy in the Archaic Period*, Malden: Wiley Blackwell.
- Gurney, O. R. (2001). *Hittiter*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Hall, J. M. (2013). *Greek government in history: The rise of state action in the archaic age*. In Hans Beck (Eds.), *A Companion to Ancient Greek government*. Malden: Wiley Blackwell.
- Hanfmann, G. M. A. (1953) *Ionia, Leader or Follower?*. *Harvard Studies in Classical Philology*, 61, 1-37.
- Hansen, M. H. (2000). *The Hellenic polis*. In M. H. Hansen (Eds.), *A comparative study of thirty city-state cultures: An investigation an investigation*. Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Herodotos, (2002). *Herodot Tarihi*. (Çev. M. Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hoffner, H. A. (2010). *The political antithesis and foil of the labarna in an old Hittite text*. In İ. Singer (Eds.), *Luwian and Hittite studies presented to J. David Hawkins on the occasion of his 70th birthday*, Emery and Clarie Yass Publications in Archaeology Institute Archaeology, Tel Aviv: Tel Aviv University Press.
- Hubert, A. & Holden, M. A. (1989). *The oeconomicus of xenophon with introduction summaries critical and explanatory notes lexical and other indices*. New York.
- İplikçioğlu, B. (1997). *Eskibati Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- İzник, E. & Toprak, M. (2007). *Kybele'nin rahipleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1786.
- Jameson, S. (1980). Lycian league: Some problems in its administration. *ANRW II* 7(2), 832-855.
- Jones, A. H. M. (2007). *Cities of the east roman provinces*. Oxford: Oxford University Press, 1937.
- Kaletsch, H. (1999). Lydia. In Hubert Cancik and Helmuth Schneider (Eds.) *Der neue pauly: Enzyklopädie der antike*, Stuttgart, Weimar: Metzler, 537-47.
- Kalyvas, A. (2007). The tyranny of dictatorship: When the greek tyrant met the roman dictator. *Political Theory*, 35(4), 412-442.
- Karauğuz, G. (2002). Boğazköy ve Ugarit çivi yazılı belgelerine göre Hitit Devletinin siyasi antlaşma metinleri, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Keen, A. G. (1998). *Dynastic Lycia: A political history of the Lycians and their relations with foreign Powers*. Leiden: Brill Publishers.
- Kleiner, G. (1967). Panionion und Melie, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* Ergänzungsheft 23. Berlin: De Gruyter.
- Korkut, T. (2007). Antik çağlarda Amphiktionia, Symmachia, Sympoliteia yapılanmaları ve Likya Birliği. İçinde B. Can (ed), *Doğudan Yükselen Işık, Anadolu Arkeolojisine Katkılar, Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağan Kitabı*. İstanbul: Ege Yayınevi.
- Ksenophon, (2007). *Kyros'un eğitimi (kyrou paideia)*. (Çev. F. Akderin). İstanbul: Alfa Yayınları.
- MacDowell, D. M. (1986). *The Law in Classical Athens*. New York: Cornell Univ. Press.
- Macqueen, J. G. (1996). *The Hittites: And their contemporaries in asia minör*. New York: Thames & Hudson.
- Magie, D. (2003). *Anadolu'da Romalılar: Batı Anadolu kent devletleri 3*. (Çev. N. Başgelen, Ö. Çapar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- McDonald, W.A. (1943). *The political meeting places of the Greeks*. Baltimore: The Jhones Hopkins Press.
- Melander, T. (1986). *Billeder fra Grækenland 700-300 f.Kr*, Copenhagen: Gyldendal.
- Morgan, K. A. (2003). *Popular Tyranny: Sovereignty and its discontents in Ancient Greece*. Austin: University of Texas Press.
- Olmstead, A. T. (1948). *History of the Persian Empire*. Chicago: University of Chicago Press.
- Özsait, M. (1985). Hellenistik ve Roma devrinde pisidya tarihi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Pomeroy, S. B. & Burstein, S. M. & Donlan, W. & Roberts, J. T. (1999). *Ancient Greece: A political, social, and cultural history*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Roebuck, C. (1955). The Early Ionian league. *Classical Philology*, 50, 26-40.
- Roosevelt, C. H. (2006). Tumulus survey and museum research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian- and Persian-period settlement patterns. *Journal of Field Archaeology*, 31(1), 61-76.

- Scafuoro, A. C. (2013). Keeping record, making public The Epigraphy of Government. In H. Beck, W. Blackwell (Eds.) *A Companion to Ancient Greek Government*.
- Schachemayer, F. (1929). Zur staatsrechtlichen Wertung der hethitischen Verträge. *Mitteilungen der Altorientalischen Gesellschaft* 4, Leipzig.
- Sencer, M. (1985). Yönetimin tarihsel evrimi ve yönetim sistemleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 18(2) Haziran, 141-160.
- Sevin, V. (1979), *Urartu krallığının tarihsel ve kültürel süreci*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- Sevin, V. (1985). Frigler. İçinde *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi*, Sevin, V. (1985). Frigler. İçinde *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi*, 2, 248-72. İstanbul.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Singer, I. (2002). *Hittite prayers*. Boston: Brill; Place of Publication.
- Snodgrass, A. M. (1991). Structural history and classical archaeology. In J. Bintliff (Eds.), *The Annales School and Archaeology*. Leicester.
- Sold, W. H. V. (2010). Ugarit as a Hittite vassal state. *Altoriental Forsch Akademie Verlag*, 37, 198-207.
- Strabon, (2005). *Antik Anadolu coğrafyası*. (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şahin, I. (1998). *Lydia'da küçük yerleşimler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Tarhan, M. T. (1986). *Urartu Devleti'nin yapısal karakteri*. IX. Türk Tarih Kongresi, 9, 285-301, Ankara.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünal, A. (2005). *Hititler devrinde Anadolu III*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- White, M. (1955). Greek tyranny. *Phoenix*, 9(1), 1-18.
- Yiğit, T. (2009). Hititler. İçinde İ. Güven (ed.), *Uygarlık Tarihi*, 4. Baskı, Ankara: Akademi Yayınevi.
- Zimansky, P. E. (1985). *Ecology and empire: The structure of the Urartian state, studies in ancient oriental civilization*. Chicago: The University of Chicago Press.

EK 1: Anadolu Uygarlıklarında Siyasal ve Yönetimsel Yapılar

	Anadolu'ya nereden geldikleri	Siyasi Ortam	Ekonomik Durum	Dış Tehdit	Yönetimsel Yapı	Siyasal Sistem	Yerel Yönetimlerin Yapısı	Bürokratik Yapı	Merkez-Yerel ilişkileri
Hittitler (M.Ö. 1660-1190)	Karadeniz'in kuzeyi	Dağınık ve kargaşa	İyi	Fazla	Feodal Devlet	Monarşi	Vassallık, yerel beyler	Memur kadrosu var	Bağlılık güçlü değil, anlaşmaya dayanır.
Urartular (M.Ö. 844-585)	Yerli halk	Çok sayıda aşiret (kabile), dağınık	Orta	Fazla	Merkeziyetçi, üniter	Monarşi	Eyaletler, merkezden atanan valiler	Gelişmiş	Bağlılık güçlü
Frigler (M.Ö. 750-300)	Balkanlar	Dağınık ve kargaşa	Orta	Fazla	Teokratik?	Monarşi/ Aristokrasi	Kentler	Bilinmiyor	Bilinmiyor
Lidyalılar (M.Ö. 717-546)	Kesin bilinmiyor	Dağınık ve kargaşa	İyi tüccar	Fazla	Merkeziyetçi/ otoriter	Monarşi	Kentler	Bilinmiyor	Bilinmiyor
İonlar (M.Ö. 750-545)	Yunanistan	Dağınık ve kargaşa	İyi tüccar	Fazla	Konfederal Devlet	Tiranlık/ Kısmi demokrasi	Başlangıçta Monarşi/ sonra Demokrasi/ Oligarşi	Gelişmiş	Polisler var
Persler (M.Ö. 6. yüzyılın ortaları-330)	Mezopotamya	Zayıf krallıklar	Orta	Zayıf	Merkeziyetçi, üniter gibi	Monarşi	Eyalet/ Satraplıklar, Merkezden atanır	Gelişmiş	Bağlılık güçlü
Likyalılar (M.Ö. 14. yüzyıl)	Girit	Dağınık ve kargaşa	Orta	Zayıf	Federal Devlet	Demokrasi	Federe kent devletleri	Gelişmiş	Büyükliğe göre temsil
Hellenistik (M.Ö. 330-30)	Makedonya	Zayıf krallıklar	Orta	Fazla	Bölgesel Devlet	Monarşi	Bazı kentler Demokratik- bazıları merkezden atanan Makedon Satraplar	Gelişmiş	Bağlılık güçlü